

ЕЗИЧЕСКИЯ БУНТ И РАННОСРЕДНОВЕКОВНАТА БЪЛГАРСКА АГИОГРАФИЯ

Янко Христов

В началото на 60-те години на IXв. българската държавност е изправена пред решителна промяна, която трябва да доведе до скъсване с езичеството и включване на страната в семейството на европейските християнски държави. Българското общество обаче, въпреки демонстрираната в продължение на векове толерантност към християнството, не е склонно като цяло да се откаже от своята езическа същност – символ на собствената му идентичност. Княз Борис I е принуден да използва насилие, което още повече затвърждава вътрешното упорство спрямо наложената от вражеска Византия религия. В резултат на това масовата християнизация върви трудно. Усложнения предизвиква и фактът, че богослужението се извършва на гръцки език от византийски духовници-мисионери.¹

Ситуацията се променя едва след идването на Кирило-Методиевите ученици в България, и след началото на мисионерската им и просветна дейност. Те се изявяват и като талантиливи преводачи и книжвници. Техните преводи имат за цел да запознаят средновековния българин с почитаните от православната църква светци. Същевременно те са използвани и като образци за създаване на домашни произведения в жанра. Стойността на последните като исторически извор за българската история е твърде значителна.² В основата на тази особеност стои обстоятелството, че в повечето случаи тези паметници възникват върху конкретна историческа основа и често пъти са в тясна връзка със събитията в България.³ Житийните творби обаче не са историографски по своята същност,

---

¹ В.Гюзелев. Княз Борис I. С.,1969г.; В.Златарски, История на българската държава през средните векове, Фототип, т.1 и 2. С.,1994г.;История на България. т. 2. С.,1981г. ;П.Мутафчиев. История на българския народ. С.,1986г.;Ив.Божилов.Седем етюда по средновековна история. С.,1995г.,

² Ив.Божилов.Българската агиография и византийската агиография:единство и различие –В: Седем етюда по средновековна история.С.,1995г. стр.309;Ив.Дуйчев.Из старата българска книжнина.С.,1940г. т.I. стр.VII-XXIV

³ Кр.Станчев.Стилистика и жанрове на старобългарската литература.С.,1995г.стр.91-94

затова реалните факти са по-скоро фон, върху който се разкрива святостта на дадена личност.⁴

Друга съществена особеност на агиографската продукция е, че тя най-често е част от официалната книжнина и затова в нея историческите събития са представени в удобна на управляващите светлина. Разбира се съществуват и произведения, които принадлежат към т.нар. “народна” или низова култура. Подобни паметници предоставят възможност да се открият съществени моменти и особености от развитието на средновековното българско общество, чрез съпоставка на съдържащите се в тях данни с онези в произведенията на т.нар. “висока” култура.⁵

Обвързаността на агиографските творби с конкретния момент на тяхното възникване, повдига въпроса доколко те отразяват редица важни моменти свързани с акта на покръстването и това как е отразена християнизацията. Трябва да се отбележи обаче, че в ранните старобългарски агиографски произведения драматичният момент около потушаването на антихристиянския бунт, почти не намира отражение. И в Пространните жития на славянските първоучители, и в Похвалните им слова, и в службите за тях не се открива дори намек в тази насока.⁶ Няма данни за езическата реакция и подавянето ѝ в Първото житие на Наум Охридски и в Пространното Климентово житие.⁷ Ако се приеме хипотезата за ранния произход на “Успение Кирилово”, поради необходимостта от крътък и удобен за прочит пред аудитория текст, то и тази творба трябва да бъде включена в кръга на “премълчалите” бунта.⁸

Единствените ранносредновековни български агиографски текстове, които засягат споменатия въпрос са Житието на петнадесетте тивериуполски мъченици и разказът “Чудото на свети Георги с българина”.⁹ Двете произведения се различават съществено, житийния текст за струмишките мъченици е съставен по време на византийското владичество от охридския български архиепископ Теофилакт. Той е подчинен на изискванията на Метафрастовите канони за житийно повествуване. Твърде вероятно

⁴ Хр. Лопарев. Византийския жития святыхъ VIII-IX вв. –В: Византийский временник. т.17.1910г., кн.1-4. стр.1-43

⁵ Кр. Станчев. Стилистика и жанрове на старобългарската литература. С., 1995г. стр.54-60

⁶ Стара българска литература. Съставител Кл. Иванова. т.IV./Житиеписни творби/С., 1986г. стр.37-63, 68-78; Й. Иванов. Б.С.М. Служби на Кирил. стр.290-300, Служба на Методий. стр.300-305; Ст.Б.Л. Съставител Л. Грашева. т.II/Ораторска проза/С., 1982г. стр.81-92

⁷ Ив. Дуйчев. Из старата... стр.60-65/Жития на Наум Охридски/; Ал. Милев. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1955г. стр.77-163

⁸ Е. Георгиев. Възникването на оригиналната старобългарска агиография. –В: Старобългаристика. кн.4. 1978г. стр.11-14

⁹ Ив. Снегаров. Разказа “Чудото на св. Георги с българина” –В: Г.Д.А. 1954-55г. С., т.IV.2; Симеон Митрополит Варненски и Преславски. Писмата на Теофилакт Охридски, архиепископ български, Притурка Житие на 15-те Тивериуполски мъченици. –В: Сб.Б.А.Н. т.27.С., 1931г.

е като извор за неговото съставяне да се били използвани по-ранни старобългарски източници.¹⁰ Относно езическата реакция спрямо покръстването и нейното смазване Теофилакт събщава следното: *”...кръщава се Борис и се именува след банята на светата къпалня Михаил...Заедно с него били покръстени и много други между българите, които се отличавали по род, значение и богатство. След това и останалите приели светоносното очищение с изключение на някои съвсем звероподобни, които (Борис) като събрал срещу тях войска, не твърде многобройна, защото Христос му помагал, той лесно поразил и накарал и тях да приемат божественото кръщение.”*¹¹ Както се вижда, охридският архиепископ се стреми да представи въпросният епизод по начин съвсем различен от този, по който той е разкрит в отговорите на папа Николай I.¹² Твърде е възможно смекчаването на драматичните събития около покръстването в случая да се дължи на факта, че Теофилакт принадлежи към висшето византийско духовенство и защититава официалната политика на империята за християнизацията на съседна България.

От друга страна това може да се държи и на влиянието на старобългарските извори, лежащи в основата на Житието на петнадесетте тивериуполски мъченици, които навярно са спадали към официалната агиографска книжнина и са представяли разправата с разбунтувалите се боили по сходен с демонстрирания от Теофилакт начин.¹³ В подкрепа на казаното трябва да се отбележи и фактът, че в текста се чувства стремеж да се акцентира върху владетелската намеса при формирането на култа към тивериуполските мъченици: *“...мълвата за тях(светците)- пише авторът - стигна до ушите на българския цар Михаил. И той...заповяда да се въздигне храм в Брегалнишката епископия(нещо, което и стана) и там да се пренесат свещените им мощи.”*¹⁴ От следващите пасажии в изложението се разбира, че за новопостроената църква е осигурен специален клир, подготвен за славянско богослужение.¹⁵

Наред с усилията на княз Борис са изтъкнати и тези на цар Симеон: *“По негова (на Симеон) заповед – отбелязва охридският архиепископ - боляринът Дристър пренесъл от Тивериупол в*

---

¹⁰ Н. Драгова. Старобългарските извори на житието за петнадесетте тивериуполски мъченици от Теофилакт Охридски –В: Studia Balcanica 2.С.,1970г.

¹¹ Симеон Митрополит Варненски и Преславски. Житие на 15-те Тивериуполски мъченици. –В: Сб.Б.А.Н. т.27.С.,1931г.стр.260

¹² ЛИБИ. т.II. стр. 80-81

¹³ Н. Драгова. Старобългарските извори... –В: Studia Balcanica 2.С.,1970г.стр.128-129

¹⁴ Симеон Митрополит Варненски и Преславски. Житие на 15-те Тивериуполски мъченици. –В: Сб.Б.А.Н. т.27.С.,1931г.стр.261

¹⁵ Пак там...стр.261-264

Брегалница светите Сократа и Теодора, които заедно със споменатите по-горе светии били положени в същия храм.”¹⁶ След очертаният владетелски надзор върху формирането на официалния култ към струмишките мъченици е трудно да се допусне, че би се появил текст, който да съдържа нежелателни за княза-покръстител или Симеон I податки.

За разлика от гореспоменатата творба разказът “Чудото на свети Георги с българина” произхожда от обикновена провинциална среда и поради това отразява народните настроения и култура.¹⁷ Разбира се трябва да се подчертае, че произведението несъмнено има свои преки паралели във византийската агиографска книжнина от епохата.¹⁸ Твърде е възможно подтикът за съставянето му да е службата на свети великомъченик Георги, на която авторът е присъствал. Така от контакта между високата и низовата култура в храма, в последната проникват неприсъщи ѝ до момента мотиви.¹⁹

Другият път за контактуване между двата типа култури трасира славянската писменост и възможностите, които тя създава за по-масовото разпространение на книжовни творби или за записване на устни народни произведения. Един такъв опит е “Чудото на свети Георги с българина”, което е записано след като съставителят му го разказва на провинциален духовник – вероятният пръв редактор.²⁰ Явно разказът става много популярен, доказателство за това е появата на по-късни преписи. Естествено в тях все повече намаляват характеристиките, свързващи го с народната култура от IX-Xв. Въпреки това обаче и в достигналия до наши дни вид, произведението съдържа ценни податки за развитието на българското общество след покръстването. То свидетелства за разрушаване на старите езически требища (места за жертвоприношение) от централната власт.²¹ Кратко и без подробности са описани пристигането на византийската духовна мисия, издигането на българската църква в ранг архиепископия, строежа на църкви и манастири.²²

В полза на низовия характер на разказа е начинът, по който са представени иначе така присъщите на агиографско произведение

¹⁶ Пак там...стр.266

¹⁷ Ив.Снегаров.Разказа “Чудото на св. Георги с българина” –В:Г.Д.А.1954-55г.С.,т.IV.2.стр.217-225

¹⁸ ГИБИ.т.V.”Чудото на св.Георги с византийския воин Георги.стр61-65; още Ив. Дуйчев. Разказът “Чудото на великомъченик Георги със сина на Лъв Пафлагонски – пленник у българите. –В:Българско средновековие.С.,1972г.;Хр.Кодов.Един стар славянски превод на разказ за “чудото” на свети Георги с византийския воин Георги, пленник у българите. – В:ИИЛ.кн.13.1962г.

¹⁹ Жак Льо Гоф.Въображаемият свят на средновековието.С.,1998г.стр.69-70

²⁰ Ив.Снегаров.Разказа “Чудото на св. Георги с българина”...стр.225

²¹ Пак там...стр.225

²² Пак там...стр.225-226

чудеса. Според текста на творбата езическата практика, свързана с ползването на амулети с целебна и предпазна функция се запазва и след 864г.²³

Същевременно разказът илюстрира и стремежите на църквата да изкорени или придаде християнска насоченост на простонародните религиозни прояви, което личи от многобройните молитви, включени в текста и особено от изковаването на кръст от железните обръчи.²⁴ Както е известно в езическите вярвания обръчът/кръгът заедно с възелът имат символна натовареност на завършеност, затвореност и съвършеност. С магичната си сила те пазят “заграденото” от беди.²⁵ Превръщането на езическия символ в християнски на символно ниво отбелязва тържеството на християнството над езическото.

Такъв завършек на разказа обаче поставя редица въпроси. Възможно е християнизиращата тенденция да е включена при записването му в монашеска среда. Но не бива да се отхвърля и вероятността създаването на подобна творба да е изцяло дело на високообразовани духовници. През разглеждания период в ранносредновековна България някои от представителите на високата култура са били в по-тесен контакт с масите.³⁰ В хода на своето непосредствено общуване с обикновените хора те добиват ясна представа за особеностите на тяхното мислене и се съобразяват с него, при създаването на произведения, обслужващи християнската проповед на низово ниво. При подобна специфика на творческия процес символите в народното съзнание придобиват особен облик в момента на формиране на християнски религиозни представи.

Всъщност за обстойна редакция на творбата в духа на официалната книжнина свидетелства и начинът, по който е представено налагането на християнството: “...*Борис, наречен в светото кръщение Михаил, който с Христовата вяра и кръстното*

---

²³ Пак там...стр.226-227

²⁴ Пак там...стр.226-227

²⁵ Жан Шевалие., Ал. Геербрант. Речник на символите. С., 1995 г. т. I. стр. 554-559; Съставител А. Стойнев. Българска митология. Енциклопедичен речник. С., 1994 г. стр. 182-

183; П. Петров., В. Гюзелев. Христоматия по история на България. С., т. I. стр. 192. Отговор 79: ”Заявявайки, че у вас има обичай да вземат немошните заради здравето си някаква повезка и да я носят окачена под шията си, питате дали ние заповядваме да се върши това и по-нататък...”

³⁰ Презвитер Козма пише: “Много от хората повече тичат по игри, отколкото в църквата и обичат повече кощунниците и басните, отколкото книгите...които вършат такива дела...не са християни, щом като пият вино с гусли, танци и бесовски песни и вярват в срещи и сънища и във всяко сатанинско учение”. “Беседа против богомилите” (Ст. Б. Л. Съставител Л. Грашева. т. II/Ораторска проза/С., 1982 г. стр. 73-74), което ни навежда на мисълта, че авторът е запознат с представите и предпочитанията на широките слоеве от българското общество през Хв.; Пространното житие на Климент също отбелязва работата на българските духовници сред широките слоеве. Ал. Милев. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1955 г. стр. 123-141

*оръжие победи твърде непокорния български род...*³¹ Това известие в детайли повтаря пасажа, визиращ същото събитие в Житието на петнадесетте тивериуполски мъченици. И тук не се открива свидетелство за езическия бунт и кървавата разправа след потушаването му. Обстоятелство, което навежда на мисълта, че старобългарските книжовници през Хв. представя покръстването по специфичен начин на представяне на покръстването, премълчавайки неудобните за централната власт сведения.³²

Факт, който за пореден път доказва, че агиографските текстове, макар и подложени на мощното влияние на народните представи, едновременно с това изпитват и силно моделиращото ги въздействие на официалната култура. Закономерност, предоставяща възможност през IX-Xв. в този род произведения да се наложат тенденциите на завоалиране на трагичните събития, с които е свързана християнизацията на България.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Ив.Божилков.Културата на средновековна България.С.,1996г.
2. Ив.Божилков.Седем етюда по средновековна история.С.,1995г.
3. Л.Грашева(съставител).Стара българска литература.т.II.С.,1982г.
4. Кл.Иванова(съставител).Стара българска литература.т.IV. С.,1986г.
5. А.Гуревич.Проблеми на средновековната народна култура.С.,
6. А.Гуревич.Категории средневековой культуры.М.,1972г.
7. Симеон Митрополит Варненски и Преславски. Писмата на Теофилакт Охридски, архиепископ български. Притурка Житие на петнадесетте тивериуполски мъченици. –В:Сб.Б.А.Н.т.27. С.,1931г.
8. Ал.Милев.Гръцките жития на Климент Охридски.С.,1955г.
9. Ив.Дуйчев.Проучвания върху средновековната българска история и култура.С.,1981г.
10. Ив.Дуйчев.Из старата българска книжнина.С.,1940г. т.І.
11. Й.Иванов.Български старини из Македония.Фототип.С.,1970г.
12. Б.Ангелов.Из старата българска руска и сръбска литература. С.,1958г./1967г./1978г.т.І-III
13. В.Гюзелев. Княз Борис І. С.,1969г.
14. Кр.Станчев. Стилистика и жанрове на старобългарската литература. С.,1995г.

³¹ Ив.Снегаров.Разказа “Чудото на св. Георги с българина”...стр.225

³² Сравни ранните старобългарски агиографски текстове с:”*И тъй разправяйки как сте възприели по божия милост христовата вяра и как сте накарали да се покръсти целия ви народ...ония, след като били покръстени, въстанали единодушно с голямо ожесточение против вас, като твърдели, че не сте им дали добър закон и искали да убият и вас и да поставят друг княз, и как вие, подготвени срещу със съдействието на божията сила, сте ги надвили от мало до голямо и заловили със собствените си ръце, пък и как всичките им първенци и по-знатни хора с целия им род били избити с меч...вие желаете да знаете относно ония, които са лишени от живот дали имате грях заради тях. Но това във всеки случай не е извършено без грях и не е могло да стане без вина от ваша страна, щом поколението, което не е участвало в замисъла на своите родители и не е било изобличено, че е вдигнало оръжие против вас е било изклано невинно, заедно с виновните...*” –В: ЛИБИ. т.ІІ. стр.80-81

15. П.Петров, В.Гюзелев. Хрисоматия по история на България. С.,
16. Ив. Буюклиев., Ив. Божилов. Хроника на Константин Манаси. С.,1992г.
17. Е.Георгиев. Възникването на оригиналната старобългарска агиография. -В: Старобългаристика. кн.4. 1978г.
18. Ив.Снегаров.Разказа “Чудото на св. Георги с българина” –В:Г.Д.А.1954-55г.С.,т.IV
19. Н.Драгова.Старобългарските извори на житието за петнадесетте тивериуполски мъченици от Теофилакт Охридски –В:Studia Balcanica 2.С.,1970г.
20. Ив. Дуйчев. Разказът “Чудото на великомъченик Георги със сина на Лъв Пафлагонски – пленник у българите.” –В:Българско средновековие.С.,1972г.
21. Жак Льо Гоф.Въображаемият свят на средновековието.С.,1998г.
22. Хр.Кодов.Един стар славянски превод на разказ за “чудото” на свети Георги с византийския войн Георги, пленник у българите. –В:ИИЛ.кн.13.1962г.
23. Жан Шевалие.,Ал.Геербрант.Речник на символите.С.,1995г.т.I
24. А.Стойнев. Българска митология. Енциклопедичен речник. С., 1994г.
25. М.Елиаде.Мит и реалност.С.,2001г.
26. Д.Маринов.Народна вяра и религиозни народни обичаи –В: Избрани произведения.С.,1994г.т.I-II
27. ЛИБИ. т.II.;ГИБИ.т.V
28. Хр. Лопарев. Византийскія житія святыхъ VIII-IXвв. –В: Византийскій временник. т.17.1910г.,кн.1-4.